

Az üzenet maga a médium – Interjú Manuel Castells-szal

Terhi Rantanen, a Londoni Gazdaságtudományi és Politológiai Intézet (London School of Economics and Political Science, LSE) munkatársa és a Global Media and Communication című új szakfolyóirat alapító szerkesztője 2005 februárjában készített interjút Manuel Castells-szal a Katalóniai Nyílt Egyetemen, Barcelonában. Castells-t olyan tudósként mutatta be lapja olvasóinak, aki „az információ korának széles körben a legkiválóbbként elismert elemzője”, s akinek fő művét, „Az információ kora” című trilógiát Karl Marx és Max Weber műveivel szokták összemérni. Mélyen szántó megjegyzésekkel tűzdelt, érdekesítő beszélgetésük az alábbi főbb témákra terjedt ki: a hatalmi viszonyok és a kommunikációs technológia; Eco, Innis és McLuhan hatása; a hálózati modellek hatásai a kommunikációs modellekre; a hálózati társadalmak nem-nyugati modelljei. Castells a következőkkel zárta le az interjút: „A hatalomért folyó harc valójában az értelmünkért folyó küzdelem, az értelmünk pedig kommunikációs környezetben funkcionál. A kommunikáció – társadalmunk jellegéből fakadóan – a társadalomtudományok összességének a központi kutatási területévé vált.”

Szerzői információ:

Terhi Rantanen

Terhi Rantanen a „Globális média és kommunikáció” című posztgraduális képzési program igazgatója a londoni gazdaságtudományi és politológiai kutatóintézetben (*London School of Economics and Political Science*). A globális média témakörében számos kérdéstről jelentek meg publikációi, köztük a hírek globalizációjáról O. Boyd-Barrettal közösen írt könyve (*The Globalization of News*, Sage, 1998), továbbá „A globális és a nemzeti: média és kommunikáció a posztkommunista Oroszországban” (*The Global and the National: Media and Communication in Post-Communist Russia*, Rowman & Littlefield, 2002) és „A média és a globalizáció” (*The Media and Globalization*, Sage, 2004).

Cím: Media@LSE, Houghton Street, London WC2A 2AE, UK
[email: t.rantanen@lse.ac.uk]

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Rantanen, Terhi. „Az üzenet maga a médium – Interjú Manuel Castells-szal”.

Információs Társadalom V, 4. szám (2005): 8–29.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.V.2005.4.2>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Terhi Rantanen*

Az üzenet maga a médium

Interjú Manuel Castells-szal

Manuel Castells Oliván az információ korának széles körben a legkiválóbbként elismert elemzője. Nagy érdeklődést tanúsítanak iránta az egyetemek, a nemzetközi szervezetek, a kormányok, a pályatársak, a diákok, az újságírók, az életrajzírók – és természetesen a *Global Media and Communication* című lap is. Castells évente körülbelül ezer meghívást kap (Ince, 2003: 20), ezek közül ténylegesen csak körülbelül húszat fogad el; havonta átlagosan egy médiainterjút ad, rendszerint *online*, és egy konferenciányitó előadást tart valahol a világon (Annenberg Agenda, 2003: 12). Eddig összesen több mint 300 ilyen *keynote paper* fűződik a nevéhez, 43 országban (Webster és Dimitriou, 2004). Amikor nem a világot járja, idejét mostanában főleg két város között osztja meg, két különböző kontinensen. Los Angelesben a Dél-Kaliforniai Egyetem Annenberg Kommunikációs Intézetében a kommunikációs technológia és a társadalom összefüggéseivel kapcsolatos kutatások irányítója (*Wallis Annenberg Chair in Communication Technology and Society at the Annenberg School for Communication, University of Southern California*), míg Barcelonában a Katalóniai Nyílt Egyetem kutató professzora [<http://www.ascweb.usc.edu/>].

Castells 23 könyv egyedüli szerzője és további tizenöt könyv szerkesztője vagy társszerzője, valamint száznál több, különféle tudományos folyóiratokban megjelent tanulmány szerzője. Fő művét, „Az információ kora” című trilógiát (*The Information Age*, 1996–1998), melynek megírására tizenöt évi kutatómunkát fordított 1983-tól 1998-ig (ebből az utolsó öt év során rákbetegséggel küzdve), Karl Marx és Max Weber műveivel szokták összemérni. Castells mostanra felgyógyult, és a trilógiát, amelynek megjelent a második kiadása is, már húsz nyelvre lefordították.** Újabb könyvei közül kiemelkedik az „Az Internet Galaxis” (*The Internet Galaxy*, 2001), ami eddig tizenöt nyelven jelent meg. Pekka Himanennal közösen írt műve „Az információs társadalom és a jóléti állam: a finn modell” (*The Information Society and the Welfare State: The Finnish Model*, 2002). Legfrissebb munkái „A hálózati társadalom Katalóniában” (*La societat xarxa a Catalunya*, 2003) és „A hálózati társadalom transzkulturális perspektívában” (*The Network Society: A Cross-cultural Perspective*, 2004). Castells a világ egyetemseitől több tisz-

* Szerkesztő, *Global Media and Communication*, London School of Economics and Political Science. Az interjú első megjelenése: Terhi Rantanen: The message is the medium. An interview with Manuel Castells *Global Media and Communication* [1742–7665 (2005) 1:2] Volume 1(2): 135–147.

Copyright © 2005 SAGE Publications (London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: www.sagepublications.com/10.1177/1742766505054629. Az interjú a Sage Publications Ltd. engedélyével jelent meg.

** Régi adósság törlesztéseként a trilógia első kötete („A hálózati társadalom kialakulása”) 2005 júniusában végre magyar nyelven is napvilágot látott a folyóiratunkat is kiadó Infonia Alapítvány és a Gondolat Kiadó gondozásában, az interjú fordítójának közreműködésével. A második kötet megjelenése 2006-ban várható. – *A szerk.*

teletbeli doktori címet kapott, mint ahányat ideje engedett személyesen elfogadni. Tudományos tevékenysége mellett hetenként megjelenő saját rovata van Barcelona *La Vanguardia* című vezető napilapjában.

Castells – társszerzője és felesége, Emma Kiszeljova társaságában – mindenütt otthon van a világon. Egymás között Kaliforniában angolul, Katalóniában pedig spanyolul beszélnek. Kiszeljova, aki maga is fontos tudományos munkát végez (lásd például Kiseljova, 2003) a Dél-Kaliforniai Egyetem Annenberg Kommunikációs Intézetében a Közéleti Diplomáciai Központ (*Center for Public Diplomacy at the Annenberg School for Communication, University of Southern California*) tudományos főmunkatársa, és a Katalóniai Nyílt Egyetemen a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó stúdiók irányítója. Emma és Manuel *harosije ljuyi* (jó emberek), *con corazon* (szívélyesek), s nagylelkűségük kiterjed az idegenekre is. Kiszeljova elhárította ugyan, hogy őt is kérdezzem, de hozzájárulása gyakran jelen van ebben az interjúban is.

Mind Emma Kiszeljovának, mind Manuel Castellsnak olyan világpolgári vonásai vannak, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy valóban transznacionális kutatómunkát végezzenek. Több nyelven beszélnek, s így képesek átlépni a kulturális és nemzeti határokon. Úgy tűnik azonban, hogy elsősorban érdeklődésük és lelkesedésük az, ami – felfedezési hajlamukkal együtt – arra készíti őket, hogy útnak induljanak és egyre mélyebbre hatolva próbálják feltárni a jelenségek összefüggéseit. A média és a kommunikációs technológia elsősorban angol–amerikai dominanciájú tudományos világában, ahol a kutatások nagy része csupán a Nyugatról és a Nyugatnak szól, Castells és Kiszeljova a kutatók ritka fajtáját képviselik. Sikereik remélni engedik, hogy az angol–amerikai mintákat követő nyugati világban túlmutatató érdeklődés fokozatosan polgárjogot nyer a kutatások fősodrában is.

Anarchista, szabadságon?

Az alábbi interjú 2005 februárjában Castells szobájában készült, a Katalóniai Nyílt Egyetemen, Barcelonában. A szoba ablakából csodálatos kilátás nyílik a nagyszerű városra és a Földközi-tengerre. Castells 1942-ben született Valenciában, spanyolul beszélő családban (a család később Barcelonába költözött). Visszatért tehát abba a városba, amely az első otthonai közé tartozott, s ahol diákkorában – főleg politikai okokból – megtanult katalánul (Ince, 2003: 8). Először jogot és közgazdaságtant hallgatott a Barcelonai Egyetemen. Húszéves korában azonban, mivel a Franco-rendszer ellen fellépő diákok közé tartozott, Franciaországba kellett menekülnie. A párizsi Sorbonne Egyetemen 1967-ben doktorált szociológiából és a humán tudományokból. Ekkor a francia hatóságok utasították ki az országból, az 1968. májusi diákmozgalmakban való aktív részvétele miatt, később azonban engedélyezték a visszatérését. 1979-ben a várostervezés és regionális tervezés, valamint a szociológia professzora lett a Kaliforniai Egyetemen, Berkeleyben.

TR: *Elfordult-e a marxizmustól, amikor beszüntette politikai tevékenységét és az Egyesült Államokba emigrált?*

MC: Ennek majdnem az ellenkezőjét mondhatnánk. Ténylegesen akkor szüntettem meg marxistának lenni, amikor – 1975 és 1979 között – politikailag a legaktívabb voltam, és részt vettem a spanyolországi politikai küzdelmekben. Nem az történt, hogy elutasítottam volna az egész elméletet. Akkor szüntettem meg marxistának lenni, amikor felismertem, hogy a legtöbb olyan kérdés, ami engem érdekelt, nem érthető meg a marxizmus segítségével. A társadalmi osztály mint egyetlen elemzési eszköz segítségével nem tudtam megérteni például a nemek problémáit, a városi társadalmi mozgalmakat vagy a nemzetiségek és a nyelvek közötti különbségeket.

Amikor ismét elhagytam Spanyolországot, hogy Berkeleybe menjek, többé már nem a helyes válaszok, hanem a releváns kérdések érdekelték. Politikusabb lettem, amikor elfordultam a marxizmustól. A párizsi szalonokat olyan csodálatos kategóriákkal felfegyverkezve hagytam el, amelyeknek semmi közük nem volt a valósághoz, s ezért elkezdtem inkább a saját megfigyeléseimre támaszkodni.

TR: *El tudná-e mégis fogadni önmagára jellemzőként a „marxista, szabadságon” kifejezést (Rogers, 1994: 263), ahogy Paul Lazarsfeld nevezte saját magát, miután emigrált az USA-ba?*

MC: Nem, kinőttem a marxizusból. Nem vagyok többé marxista. Számomra a mai társadalmi változások tanulmányozásakor az „osztály” a legkevésbé használható fogalom. A San Franciscói Öböl térségében a melegek felszabadítási mozgalmával kapcsolatban folytatott kutatásaim (Castells, 1983) arra készítettek, hogy megkérdőjelezzem, vajon a társadalom megértésében csakugyan az „osztály” tekinthető-e a legfontosabb kategóriának. Amikor San Franciscóban a főáramot képviselő és a szado-mazochista homoszexuális csoportok közötti hatalmi viszonyokat próbáltam megérteni, a legkevésbé hasznos eszköz a marxizmus volt. Ám továbbra is érdeklődöm a társadalmi változások, a hatalmi viszonyok és a technológia iránt, amelyek mind foglalkoztatják a marxistákat is. Az 1960-as évek elején anarchisták voltunk. Ha most választanom kellene, hogy mivel szálljak szembe inkább, a tőkével vagy az állammal, még mindig inkább az államot választanám.

Hatalmi viszonyok és a kommunikációs technológia

Castells nem akarja önmagát a hasonló kérdésekkel foglalkozó más tudósokhoz viszonyítva „elhelyezni” a palettán; ez – mint mondja – nem az ő stílusa. Ezt a szokást a francia tudományos világban tanulta meg nem szeretni, ahol az örökös feudális háborúkban a kutatók gondolatait állandóan összehasonlították más tudósok intellektuális állásfoglalásaival, és megtanulta önmagát sokkal inkább egyfajta önálló mesterembernek tekinteni, aki mindennap tíz órát dolgozik (Ince, 2003: 20). Noha együtt dolgozott a globalizáció számos teoretikusával, köztük Anthony Giddenssel, és baráti viszonyt tart fenn velük, saját álláspontját nem kívánja hozzájuk viszonyítva meghatározni. Mivel azonban a szociológiai tanszéket felcserélte a kommunikációs tanszékkal, amikor Berkeleyből átment a Dél-Kaliforniai Egyetemre, nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy megkérdézzem tőle, vajon egyetért-e Giddenssel, aki őt a kommunikációs technológia megszállottjaként írta le.

MC: Nem, nem értek egyet ezzel. Pályám kezdete óta mind a mai napig ugyanazoknak a dolgoknak a megszállottja vagyok, ezek pedig elsősorban a társadalmi változások és a hatalmi viszonyok. Mindig először a fennálló hatalmi viszonyokat veszem szemügyre, azután pedig az alapvető társadalmi változás forrásait. Ennek nem kell feltétlenül progresszív társadalmi változásnak lennie, lehet bármilyen társadalmi változás. Annak az oka, hogy mélyen érdeklődöm a kommunikáció iránt, abban áll, hogy a hatalom a modern korban a média és a kommunikáció útján fejeződik ki. A modern kommunikációs technológiák vizsgálatát kitűnő módszerek tartom a hatalmi viszonyok tanulmányozásához, mivel éppen ez az a terület, ahol a hatalom székel.

TR: *Nos, mivel bevallotta megszállottságát a média és a kommunikációs technológia hatalmát illetően, mondhatnánk-e, hogy Önt a kommunikációs technológia jobban érdekli, mint a média? „A hálózati társadalom kialakulása” című könyvében (The Rise of the Network Society, 1996) számos utalás található a médiára, de főleg a kommunikációs technológia fogalmát használja.*

MC: Pontosan így van, mivel a média csupán a kommunikációs technológiák egyik alfaja, bár felöleli a kommunikáció valamennyi formáját. Az internetet például eleinte nem sorolták a „média” körébe, mostanra azonban már egyértelműen oda tartozik.

Azoknak a változásoknak a magyarázatára, amelyek lezajlottak, megvannak az új szavaink, például az „új média” vagy a „multimédia”. Egyetlen médiumot sem tudunk többé megérteni a nyelv és a kölcsönhatások figyelembevételével, vagyis multimodális feldolgozás nélkül. A különféle kommunikációs technológiák között egyre szorosabbá váló kapcsolat és valós idejű interaktivitás áll fenn, még akkor is, ha a televízió az televízió, és a rádió az rádió. Ma egyértelműen a média és mindenfajta kommunikációs technológia integrációja felé haladunk. Mindezek mélyen összefüggenek egymással.

TR: *Akkor az új helyzet leírásához talán egy új szóra lenne szükségünk?*

MC: Annak érdekében, hogy a dolgokat ne tegyük túl bonyolulttá, szeretek egyszerű szavakat használni, ilyen például a kommunikációs technológia. Beszélhetünk multimodális kommunikációról, mindenféle kommunikációt ideértve.

TR: *Amikor azonban a médiát és a kommunikációs technológiát vizsgáljuk, úgy tűnik, hogy a kettő elkülönül egymástól. Vagy a kommunikációs technológia, vagy a média által közvetített tartalom érdekli bennünket, és ezt a két dolgot nehéznek tűnik kombinálni. Ezt Ön problematikusnak találta?*

MC: Ez valóban problémát jelent. A válasz az interdiszciplináris, interaktív és kooperatív kutatás. A technológiára való utalások nélkül lehetetlen írni a telekommunikáció bármely formájáról. Ha nem értjük, hogy a papírt hogyan használták Kínában vagy a középkori Európában, nem érthetjük meg a telekommunikáció más formáit sem. A kommunikációs módok szerepet játszanak a nyelv és a nyelvtudomány, valamint a politikai ismeretek és a műszaki tudás alakulásában egyaránt.

Az interdiszciplinaritás azonban önmagában még nem elegendő. Az interdiszciplináris megközelítés is elfogadja a tudományágak között húzódo határokat. Inkább – a francia filozófiai zsargont használva – témaközi vagy témák szerinti megközelítést mondanék. Úgy értem, hogy különféle témákról van szó. A technológia témájának megvan a maga igen specifikus logikája. A médiakonglomerátumok által az életünk fölött gyakorolt ellenőrzés témájának is megvan a saját speciális ismeretköre, tudástartomány. Nem érthetjük meg, hogy mi folyik a gazdasági konvergencia mai világában, ha nem értjük a technológiát. Ha nem értjük a gazdaságot, akkor nem érthetjük meg, hogy az emberek – különféle műszaki megoldások alkalmazásával – keresik a reklámpia mint a televíziót eltartó pénzügyi forrás megkerülésének a lehetőségeit, és hogy a televízió ennél fogva azért változik, mert az egész iparág változik. Végül soron a technológiai változások ahhoz a helyzethez vezetnek, hogy a hirdetőik üzenetét a műsorok tényleges tartalmának kell hordoznia.

Korai hatások

TR: *Hogyan és mikor kezdett érdeklődni a telekommunikáció iránt?*

MC: Eredetileg ez a technológia iránti érdeklődéssel kezdődött. A párizsi PhD-disszertációm már a *hi-tech* vállalatok ipartelepeinek a városban való elhelyezkedésével foglalkozott (Castells, 1972a). A kommunikáció témája jóval később jött, az új számítástechnikával, ami gyorsan fejlődött – a szoftverektől az internetig és a távközlésig. Az 1980-as években a Szilícium-völgyben végbement új technológiai változások alkalmat adtak számomra, hogy tovább folytassam korábbi kutatásaimat a *hi-tech* létesítmények elhelyezési stratégiáival kapcsolatban. A következő érdeklődési területem az internet volt, valamint a politika átalakulása az 1980-as évek végén – a média szerepének felismerése a politikában, és a médiapolitika. Egészen jelentős forradalom ment végbe. Minden imázspolitiká, médiapolitika lett – a látvány társadalma. Ekkor kezdtem szisztematikusabban tanulmányozni a média, a politika és a technológia közötti kapcsolatokat.

TR: *A telekommunikáció iránti érdeklődésével intellektuálisan elszigetelve érezte magát?*

MC: A szociológiai tanszéken Berkeleyben senkit sem érdekelt a technológia, egy kollégám kivételével. Huszonnégy éven át azonban nagyon sokat tanultam a kollégáimtól, még akkor is, ha érdeklődésük eltért az enyémtől. Abban az időben a tudományos világban nagyobb érdeklődés nyilvánult meg az elméletek iránt, de keveseket érdekelt a telekommunikáció – vagy ha mégis, ez gyakran igen fragmentált módon nyilvánult meg. A média, a technológia és a telekommunikáció külön-külön szakterületek voltak. Azok, akiknek a munkája nem illeszkedett a tanszékek elhatárolódásához, nem kapták meg az állásokat.

Úgy találtam, hogy a kommunikációs tanszékek sokkal nyitottabbak voltak a kívülről érkező intellektuális stimulusokkal szemben. Az 1990-es évek végén például rájöttem, hogy azok, akik igazán tanulmányozták az internetet, a könyvtártudományi műhelyekben, vagy ahogy most nevezik őket, az információs rendszerekkel foglalkozó

osztályokon kutatták az új technológia társadalmi felhasználását (a számítógépek akkor már bevonultak a könyvtárakba). Továbbá a média- és kommunikációs tanulmányok tanszékeit sokkal jobban foglalkoztatta a kommunikációs technológia fejlődése, beleértve az internetet is, mint a társadalomtudományi tanszékeket, ahol az emberek őszerintén szólva nem nagyon érdeklődtek ez iránt – vagy csupán alacsony szintű, inkább absztrakt érdeklődést mutattak.

A tudományágak közötti határok rendkívül veszélyesek. Éppen ezért mindig is jobban éreztem magam az interdiszciplináris profilú tanszékeken. Végül pedig az embernek valóban ki kell dolgoznia új elemzési eszközöket saját maga számára.

TR: *A média- és telekommunikáció-kutatás talán csakugyan ritkán kapott helyet. Az USA-ban sok régi, a Borostyán Ligához tartozó egyetemen még mindig nincs média- és telekommunikációs tanszék.*

MC: A kommunikációs technológia, a média, a televízió és az internet életünk legfontosabb részét alkotják. Ezek építik fel képzetvilágunkat. A telekommunikáció és a tudományos világ közötti kapcsolatokat teljes mértékben elhanyagolták. Ezeket az összefüggéseket sok egyetemen az európai országokban sem vették tudomásul, és a témát – az újságírás egyik alterületéhez sorolva – félretették.

Eco, Innis és McLuhan hatása

TR: *Ön elismerte Marshall McLuhan hatását, akinek arra a meglátására hivatkozik, hogy a televízió a nyomtatás végét jelenti (Webster, 2004: xxv). Az „Internet Galaxis” (2001) című könyvének címe tisztelgés a „Gutenberg Galaxis” (McLuhan, 1962) iránt. Amikor érdeklődni kezdett a telekommunikáció iránt, McLuhan könyvein kívül voltak-e más művek is, amelyek inspirálták? Említene néhány szerzőt és címet?*

MC: A legérdekesebb személy számomra már McLuhan előtt is Umberto Eco volt [<http://www.themodernword.com/eco>], és az ő korai szemiotikai munkái az 1960-as és 70-es években. Eco az elsők egyike volt, akik provokatív módon egységként kezelték az összes rendelkezésünkre álló empirikus tudást, és kimutatták, hogy a szövegek jelentésekből tevődnek össze és nyitott entitásokként foghatók fel. A városi mozgalmakról 1972-ben írt korai cikkem (Castells, 1972b) Eco munkásságának hatását viseli magán. A médiával és a telekommunikációval foglalkozó szakirodalom iránti érdeklődésem azonban akkor vált komolyabbá, amikor az USA-ba költöztem, ahol megpróbáltam mindent elolvasni. Elolvastam Harold Innis műveit (lásd például Innis, 1950, 1951), de Marshal McLuhan majdnem kifogott rajtam az episztemológiájával. Valósággal kényszerített arra, hogy megtaláljam az igazi ékköveket: alig koherens mondatait és új szavait. Mint Ön is tudja, McLuhan sohasem fordított túl sok figyelmet híres mondatára, miszerint „a médium maga az üzenet”. Nem igaz, hogy ő ezt sohasem írta le. Leírt azonban sok más dolgot is, és alapvető fogalmakat teremtett. Mindazonáltal manapság az egyetlen dolog, amit mindenki tud róla, csupán néhány hangzatos frázis, mint például „a médium maga az üzenet”, vagy a „hűvös és forró médiumok”.

TR: A „globális falu” mellett?

MC: A „globális falu” erőteljes téma volt, és érdekes volt abban az időben, amikor ő felvetette, de teljesen téves előrejelzésnek bizonyult. Nem globális falu, hanem az egyedi villák és kunyhók globális hálózata jön létre, ami nagyon is más dolog.

TR: Egyetért McLuhannal abban, hogy „a médium maga az üzenet”?

MC: McLuhannak ez a kifejezése rendkívüli fogékonyságról tanúskodik, noha ő csak a tömegtájékoztatási eszközökre vonatkoztatta. Ám a lényegre tapint abban az értelemben is, hogy rátereli a figyelmet a médiakultúrák technológiai aspektusára. Figyelembe veszi azt a tényt, hogy amikor egy bizonyos technológiát használunk, mindig van valami, amit megtehetünk, mindig van valami, amit nem tudunk megtenni, és mindig van valami olyan is, amit jobban meg tudunk tenni. Például vannak olyan dolgok, amiket nem tehetünk meg az internet nélkül. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az internet a meghatározó tényező. Az internet a helyi szintektől a globális szintig épül fel, valós időben, végtelen számú keresőprogram révén összeköttetést teremtve hipertextuális információkhoz, ami sok különféle következménnyel jár. „A médium maga az üzenet” kifejezés a korlátok és a lehetőségek sajátos terét meghatározó technológia belső dinamikáját hangsúlyozza.

McLuhan géniusz volt. Abból a tényből kiindulva, hogy nem empirikus kutató, hanem elméletalkotó volt, az emberek hajlamosak azt hinni, hogy elutasíthatják a megállásait. McLuhan új ablakokat nyitott, és nem zárta be azokat. A lezárt fogalmak a tudomány végét jelentik. Ma a médiumok közé tartozik az internet is. Az alapvető elektronikus médiumok kölcsönösen összekapcsolódnak, multimodális hipertexteket hozva létre. Azt mondanám, hogy ma „az üzenet maga a médium”, mivel az általunk ennek az intermédiumnak az interoperativitását és összes lehetőségeit kihasználva továbbítani kívánt bizonyos fajta üzenet az, ami meghatározza a módot, ahogyan az üzenetet ténylegesen valamilyen médiummá vagy kommunikációvá dolgozzuk fel. Ehhez a telekommunikáció különféle formáiban el kell érniünk a hipertextualitást, az interaktivitást és az interoperativitást szintjét.

TR: Ön korábban azt mondta, hogy a média a kommunikációs technológiák egyik alfaja. Akkor tehát még mélyrehatóbban át kellene formálnunk azt a McLuhantól származó kifejezést, hogy „a médium maga az üzenet”, és azt kellene mondanunk, hogy „a kommunikáció maga az üzenet”, vagy – az Ön gondolatait követve – „az üzenet maga a kommunikáció”?

MC: „A médium maga az üzenet” azt jelenti, hogy a kommunikációs folyamat szerveződésének materiális megjelenése alapvetően befolyásolja azt a módot, ahogyan az üzenetet fogadják. Ha azt mondjuk, hogy „az üzenet maga a médium”, ez annyit jelent, hogy az üzenet tartalma szervezi a kommunikációs folyamatot. Ahogyan Ön javasolja – és ebben egyetértök Önnel – a kommunikáció is maga az üzenet. Vegyünk egy példát: vannak mindenféle tanulmányok, amelyek azt mutatják, hogy a reklám és a fogyasztók tényleges viselkedése között csekély korreláció áll fenn. Mégis milliárdokat költenek hirdetésekre. Miért? Mert mások is ezt teszik, mindenki ezt teszi. Ha valaki

olyan környezetben, ahol mindenki felhasználja a reklámot, nem él ezzel a lehetőséggel, akkor másfajta logikát követ, nevezetesen a kommunikáció és a nemkommunikáció bináris logikáját. Ha azonban valaki nem létezik a kommunikáció terében, akkor problémái lesznek. Ténylegesen mindenki jelen van a kommunikációs térben, s így a tényleges haszon, az egyes hirdetőik számára jutó marginális haszon igen kicsi. Így nem a kommunikáció, hanem a nemkommunikáció válik fontosabbá.

A hálózati modellek hatásai a kommunikációs modellekre

Castells számára a hálózati társadalomról alkotott saját felfogása nyújtja az elemzési keretet. Noha „A hálózati társadalom kialakulása” (*The Rise of the Network Society*, 1996) című könyvében a globalizáció és a hálózati társadalom kéz a kézben jár egymással, álláspontja eltér a „tisztá” globalizáció teoretikusaiétól. Kiindulópontja nem a globalizáció, hanem a hálózati társadalom, és annak globalizáló hatása. A hálózati társadalom mélyen megváltoztatta azokat a módokat, ahogyan a szervezetek és az egyének kölcsönhatásba lépnek egymással. Castells felfogása szerint a globalizáció a globális hálózati társadalom kialakulásának az egyik következménye, és önmagában nem alkalmazható az elemzés fogalmi kereteként.

A Castells által a kommunikációkutatásra gyakorolt hatások egyike éppen az általa felállított hálózati modell. Ez a modell nem a feladótól indul és a címzettnél véget érő egyirányú láncokból épül fel, hanem többféle szerepet játszó, többszörös csomópontokból, anélkül, hogy a feladók és a címzettek világosan megkülönböztethetők lennének. Amikor felvetem, hogy ez eléggé radikális felfogás, ami felfordítja a kommunikációkutatás korábbi modelljeit, és ezt a média- és kommunikációkutatás műhelyeiben még korántsem fogadták el igazán, Castells nem ért egyet velem, és azt állítja, hogy ez már megtörtént, például egyik kollégájának, Peter Monge-nak a kommunikációs hálózatokkal kapcsolatos munkáiban (Monge és Contractor, 2003).

MC: Számos olyan hálózatelméletet dolgoztak ki, különösen az USA-ban, amelyek kétségbe vonják a korábbi lineáris modelleket. Azt hiszem, hogy a kommunikációkutatás terén ma nem lehet komoly elméletet felállítani hálózatelmélet nélkül. Véleményem szerint a hálózatelmélet a kommunikációelmélet lényegét alkotja, mert új lehetőségeket nyit meg például a konvergencia, a multimodalitás és az interaktivitás meglátásához. A hírszerkesztőségek például miért támaszkodnak folyamatosan az internetre? És a helyi, illetve a globális televíziókhoz beérkező jelek hogyan kombinálódnak? Mindezek a kommunikációs folyamatok hálózatosodásának az eredményei.

TR: *Nem tekinthetők azonban az Ön hálózatitársadalom-elméletének implikációi még radikálisabbnak? Nem az következik ebből, hogy a feladó és a címzett közötti különbségtétel elavulttá válik?*

MC: Van két dolog, amelyek alapvetően befolyásolták a gondolkodásunkat. Az elsőhöz a televízióval kapcsolatos tanulmányok és az interaktív közönség elméletei tartoznak. Az interaktív közönség elmélete alapvető kihívást jelentett a hatásvizsgálatok

számára, és mindenféle politikai következménnyel járt. Ez az elmélet alkalmazható az új médiára is. Van például egy közös nyelv – a hipertext nyelve. Bármely meghatározott cél – miriádnyi különféle szempont és alternatív kódolás szerint újra feldolgozva – pillanatok alatt elavulttá válik. A kultúra fragmentálódása és a hipertext önmagába visszatérő, körkörös jellege a kommunikációs hálózatokban a kulturális célok individualizálódásához vezet. A termelés hálózatosodása, a fogyasztás differenciálódása, a hatalom decentralizálódása és a tapasztalatok individualizálódása – a célok széttöredezése révén felerősítve és kodifikálva – az elektronikus hipertext törött tükrében tükröződik vissza, ahol az egyetlen közösen elfogadott cél a részvétel, a belépés a megosztott hálózatba [<http://www.chet.org.za/networksoc.html>].

Másrészt az internet elemzése ahhoz a megfigyeléshez vezetett, hogy a technológia felhasználói egyben annak létrehozói is. Kimutatható, hogy az internetet felépítő kommunikációs szoftverek technológiájának a túlnyomó részét maguk a felhasználók, gyakran fiatal emberek dolgozták ki. A fejlesztők és a felhasználók világa közötti kölcsönhatások állandó hálózatai összekeveredtek, és új hálózatok jöttek létre. Így a jelenlegi gondolkodási modellek kritikus megítélésében az értelmesen és bölcsen alkalmazott egyszerű megfigyelés és az empirikus kutatás válik a legfontosabb módzerré.

A hálózati társadalmak különféle modelljei: nem nyugati példák

Castells – eltérően sok nyugati tudóstól – mindig is érdeklődött a nem nyugati társadalmak iránt. Több mint húsz egyetemen működött vendégprofesszorként a világ különböző városaiban (Tokió, Tajpej, Moszkva, Szingapúr, Hongkong, Mexikóváros, Caracas, São Paulo, Santiago de Chile stb.), és terepkutatásokat végzett mindezekben az országokban, valamint Nicaraguában és Kínában. Eredeti érdeklődése Oroszország iránt az 1980-as években két fő témára terjedt ki. Egyrészt saját maga számára tisztázni akarta, hogy a Szovjetunió miért vallott kudarcot, másrészt nem akart csatlakozni a kremlinológusok seregéhez, azt ismételve, amit már megállapítottak, hanem saját terepkutatást akart végezni nemcsak Moszkvában, hanem a távoli tartományok egyszerű embereinek körében is. Két szempontból is szerencsés volt: vizsgálatainak jó volt az időzítése, mivel a Szovjetunió ekkor az összeomlás küszöbén állt, és számos kitűnő orosz munkatárs és tudós (köztük Emma Kiszeljova) segítette a munkáját. Kiszeljovával, aki akkor a Közgazdasági és Műszaki Kutatóintézetnek a nemzetközi kapcsolatokért felelős igazgatóhelyettese volt, 1984-ben Novoszibirszkben, Nyugat-Szibéria fővárosában találkozott, egy Kiszeljova által szervezett konferencián való részvétele alkalmából [<http://www.berkeley.edu/news/berkeleyan/1995/1004/minds.html>]. Azóta mindketten – együtt és külön-külön is – jelentős kutatási eredményeket publikáltak a poszt-kommunista Oroszországról.

TR: *Az olyan hálózati társadalmak, mint ami például Oroszországban alakult ki, mennyiben különböznek a nyugati társadalmaktól?*

MC: A hálózati társadalom a társadalmi struktúra sajátos formája. A hálózati társadalomnak – csakúgy, mint az ipari társadalomnak – igen különböző politikai struktúrái lehetnek. Oroszországban a hálózati társadalom bizonyos szegmentumai összeköttetésben állnak a társadalom más szegmentumaival. A hálózati társadalom egyik jellemző vonása, hogy létezhet olyan országban is, amely belsőleg felbomlott. A történelmileg meghatározott nemzetállam és a hálózati társadalom „tere” nem szükségképpen esik egybe. Vannak rendkívül erősen koncentrált és szoros kapcsolatokkal összetartott hálózati társadalmak, és vannak kevésbé koncentráltak is. Az orosz társadalom egyes rendkívül erőteljes komponenseire például globális szinten az erős, vagy akár teljes mértékű összefüggőség (*connectivity*) jellemző, ugyanakkor Oroszország legnagyobb része teljesen kívül maradt az összeköttetéseken. A hálózati társadalom egyik fő jellemvonása mindenütt az összefüggőség, illetve a széttagoltság (*disconnectivity*) mértéke. Az olyan országokban, mint Oroszország, az utóbbi túlsúlyban van az előbbivel szemben.

TR: *A különféle társadalmak – különösen a nem nyugati társadalmak, és még inkább a fejlődő országok – ki tudják-e alakítani saját információs gazdaságukat, vagy pedig a globális hálózati társadalom léte miatt követniük kell a nyugati modellt?*

MC: Ismétlem, a hálózati társadalmak kialakulásához nem létezik egyetlen modell.

TR: *Mi a véleménye a digitális megosztottság fogalmáról? Használja-e Ön is ezt a kifejezést?*

MC: A digitális megosztottság a globális szinthez való hozzáféréssel függ össze. Számomra ennél is fontosabb az, hogy mit kell tenni akkor, ha a hozzáférés már adott: Hol és hogyan lehet megtalálni a dolgokat, és mit kell tenni a megtalált információkkal a tudás létrehozása és a feladatok elvégzése érdekében? Ez az alapvető kérdés. Elemzéseimben nem használom a digitális megosztottság fogalmát, de foglalkozom a hozzáféréssel, a minőségi hozzáférés hiányával. Az egyének kapcsolatokat keresnek, a politikai pártok szintén kapcsolatokat keresnek, és megpróbálják biztosítani azokat. Ilyen értelemben az egész világról elmondható, hogy „összekötött” (*connected*), ám a globalizációról alkotott fogalmak az egyes országokban nagyon eltérőek. A világ igen nagy részei még ma sem tekinthetők „összekötöttnek”.

TR: *Az ázsiai cunami megtanított-e bennünket valamire a globális összekötöttség tekintetében?*

MC: Igen, és pedig arra, hogy mindannyiunk élete össze van kötve egymásával, hogy bolygunk a közös otthonunk, és hogy a világ legjobb kommunikációs technológiája sem tud segíteni, ha az állam intézményei nem törődnek a saját népükkel, és ha a technológia csatarendbe állításakor nem veszik figyelembe az emberi értékeket, hanem csak a kereskedelmi értékekkel törődnek.

TR: *Milyen fajta kutatásokat szeretne látni és felhasználni? Mi lenne hasznos az Ön céljaihoz a média és a kommunikációs technológiák vonatkozásában, amivel még nem találkozott, de amit szeretne látni és felhasználni?*

MC: Először is a módszertanilag szilárdan megalapozott, régimódi és földközeli empirikus kutatások. Úgy gondolom, hogy a dekonstrukció, majd rekonstrukció ma már erejét veszteni kezdett mániája, ami ténylegesen nem volt más, mint játék a szavakkal, egy kritikus időszakban súlyos károkat okozott a világ megértésében. Mivel úgy tűnik, hogy mostanra sikerült túlélnünk ezt a divatot, ideje visszatérni a komoly munkához, abban a reményben, hogy nem veszítettünk el egy egész diákgenerációt. Ami a szóban forgó témát illeti, azt mondanám, hogy a médiarendszernek a digitalizáció, a globalizáció és a médiabiznisz világában végbemenő koncentráció kombinált erői által megvalósított átalakítása az egyre függetlenebbül gondolkodó közönség kontextusában sokrétű lehetőségeket nyújt ahhoz, hogy új módon kutathassuk a társadalom központi kérdését, a hatalom régi témáját. A hatalomért folyó harc valójában az értelmünkért folyó küzdelem, az értelmünk pedig kommunikációs környezetben funkcionál. A kommunikáció – társadalmunk jellegéből fakadóan – a társadalomtudományok összességének a központi kutatási területévé vált.

Köszönetnyilvánítás

Terhi Rantanen köszönetet mond Jean Morrisnak az interjú megszerkesztéséhez nyújtott segítségéért.

Irodalom

- Annenberg Agenda (2003): *Manuel Castells to Join USC Annenberg Faculty*. Annenberg Agenda. News from the USC Annenberg School for Communication. Fall.
- Castells, Manuel (1972a): *La Question Urbaine*. Paris: François Maspero.
- Castells, Manuel (1972b): *Symboliques urbaines et mouvements sociaux*. Versus. Quaderni di Studi Semiotici.
- Castells, Manuel (1983): *The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkeley: University of California Press.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell. (Magyarul: *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest: Gondolat–Infonia, 2005).
- Castells, Manuel (1996–1998): *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (2001) *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Castells, Manuel (2003): *La societat xarxa a Catalunya*. Barcelona: Mondadori.
- Castells, Manuel (ed.) (2004): *The Network Society: A Cross-cultural Perspective*. London: Edward Elgar.
- Castells, Manuel – Himanen, Pekka (2002): *The Information Society and the Welfare State: The Finnish Model*. Oxford: Oxford University Press.
- [<http://ascweb.usc.edu/asc.php?pageID=26&thisFacultyID=279&sort=comm>], consulted 7 February 2005.
- [<http://www.berkeley.edu/news/berkeleyan/1995/1004/minds.html>], consulted 7 February 2005.
- [<http://www.chet.org.za/networksoc.html>], consulted 13 February 2005.
- [<http://www.themodernword.com/eco/>], consulted 13 February 2005.

- Ince, Martin (2003): *Conversations with Manuel Castells*. Cambridge: Polity Press.
- Innis, Harold (1950): *Empire and Communication*. Toronto: University of Toronto Press.
- Innis, Harold (1951): *The Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kiselyova, Emma (2003): *The Collapse of Soviet Communism: A View from The Information Society*, with Manuel Castells. Los Angeles: Figueroa Press.
- McLuhan, Marshall (1962): *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Monge, Peter R. – Contractor, Noshir S. (2003): *Theories of Communication Networks*. Oxford: Oxford University Press.
- Rogers, Everett (1994): *A History of Communication Study: A Biographical Approach*. Toronto: Ablex.
- Webster, Frank (2004): Editor's Introduction. In Webster, Frank – Dimitriou, Basil (eds.): *Manuel Castells*. Sage Series on Masters of Modern Social Thought, Vol. 1. London: Sage.
- Webster, Frank – Dimitriou, Basil (eds.) (2004): *Manuel Castells*. Sage Series on Masters of Modern Social Thought, 3 volumes. London: Sage.